

JAN KELLER

KRIZE SOCIÁLNÍ INTEGRITY Z POHLEDU FRANCOUZSKÉ SOCIOLOGIE

Vznik sociologie je úzce spjat se zhroutilím integračních mechanismů, jež po desítky generací držely pohromadě tradiční společnost. Formování společnosti moderní není z tohoto hlediska ničím jiným než obtížným procesem postupné krystalizace nových mechanismů sociální integrace. Integrita moderní společnosti je vytvářena a reprodukována dvojím způsobem – prostředky politickými a prostředky ekonomickými. Postupná demokratizace společnosti vtahuje v průběhu 19.století stále širší vrstvy do účasti v politické hře. Jednotlivé viny rozšiřování volebního práva činí z tradičně pasivních objektů moci její formálně nejvyšší subjekt. Mimo politickou hru nemá nadále zůstat nikdo z dospělých občanů. Zároveň generalizace trhu analogicky vtahuje veškerou populaci do hry ekonomické. Stačí narodit se v určité zemi, aby se stal člověk automaticky plnoprávným občanem. Stačí narodit se se dvěma rukama, aby se stal formálně plnoprávným účastníkem hry tržních sil. Již v průběhu 19.století je proces politické a ekonomické integrace všech zdravých členů společnosti prakticky dovršen.

Přibližně o půl století později se dostavily přesvědčivé důkazy úspěšnosti nového modelu sociální integrace ve formě masově dostupného konzumu. Přislíb růstu měřitelného štěstí, jež adresovalo potomkům století osmnácté, došel naplnění v podobě rovnosti před objekty standardní konzumace jako viditelnými znaky sociálního úspěchu. Dostupnost konzumu spotřebních předmětů se stala jedním z nejprůkaznějších indikátorů míry úspěšnosti nového modelu ekonomické a politické integrace společnosti, úspěchu ostře kontrastujícího s masovou konsumní skromností společností tradičních a nerozvinutých. Tradiční způsob sociální integrace, ve kterém hrály výraznou úlohu zvyky, náboženství a stavovská příslušnost, byl se svými vzorci sociálně reglementovaného a kvantitativně i kvalitativně omezeného konzumu v obecném povědomí zcela diskvalifikován. V zajetí měřítek vlastní úspěšnosti začala nová epocha zpětně periodizovat minulost podle stupně rozvinutosti produktivní techniky, tedy podle kritéria, které bylo pro samotné společnosti tradiční víceméně irrelevantní.

Sociologie až do 50. a 60. let vcelku věrně kopíruje převládající mentalitu. Je nesena étosem stadií růstu, připravuje se na přechod ke společnosti volného času, sní o splynutí kapitalistického a socialistického modelu průmyslové společnosti. Pro země rozvojové, v nichž se dosud dostatečně neprosadily nové mechanismy, vymýšlí ambiciózní programy modernizace. Nadšení sociologie pro nový způsob politické a ekonomické integrace společnosti je o to vyšší, že tato společensko-vědní disciplína, již tradičně silně antropocentrická, nepočítá ve svých úvahách s náklady, jimiž přispívá na hladký průběh politické a ekonomické integrace moderní společnosti její přírodní prostředí. Jestliže ekonomická věda rutinně abstrahuje od sociálního rozměru předmětu svého studia, sociologie má neblahou tendenci podobně systematicky abstrahovat od přírodního prostředí společnosti. Právě 60. léta, doba počínajícího ekologického prozření znamenají v sociologii triumf směrů, jež zcela ignorují prostý fakt umístění společnosti v přírodním prostoru.

Teprve polovina let sedmdesátých představuje určitý zlom v bezstarostnosti sociologie. Konkrétně ve francouzské sociologii se již od druhé poloviny let šedesátých ozývají zprvu osamocené hlasy zpochybňující hladkost průběhu i stupeň úspěšnosti dominantních forem integrace moderní společnosti. Není náhodné, že zaznívají nejdříve v oblasti sociologie školství. Demokratizace vzdělání, která měla integrovat zcela rovnoměrně potomky všech sociálních vrstev do společnosti výkonu, nepřinesla zdaleka pouze úspěchy. K jejím nezamýšleným důsledkům patřil růst skupin úspěšných absolventů vysokých škol marně hledajících na trhu práce uplatnění, které by bylo adekvátní míře jejich studijní úspěšnosti. Kolem roku 1968 se stalo zřejmým, že společenská integrace těchto studentů nebude zdaleka tak hladká, jak se domnívali optimisté v padesátých letech.

Mezi prvními z těch, kteří se pokusili zobecnit zkušenost zproblematizované integrace, byl Raymond Aron ve svých úvahách o deziluzi z pokroku (Aron 1968). Upozorňuje zde, že moderní společnost, má-li učinit svoji ideologii rovnostářství konzumně věrohodnou, musí být organizována nekompromisně hierarchicky. V opačném případě nebude funkční natolik, aby dokázala masovou poptávku po rovnosti před konzumentem uspokojit. Aron zůstává ovšem ještě optimistou. Nebude-li společnost brát svou rovnostářskou ideologii příliš vážně, podaří se jí integrovat své členy spolehlivě, garance růstu konzumu zůstanou zachovány. Zůstanou-li zachovány, nebude příliš vadit individuím opájejícím se kultem své jedinečnosti a nezaměnitelnosti, že jsou z čistě technických důvodů formována a tvarována tak, aby dobře zapadala do existujících mechanismů výrobních, vojenských, masově kulturních. Zdá se, že Aronův odhad byl vcelku správný co se týče tvárnosti konzumních individualistů, přeceněna však byla schopnost společnosti příslušné tlaky celoplošně realizovat. Mechanismy politické a ekonomické integrace vyvíjené v minulém století narazily v posledních dvaceti letech na své limity.

Mezi těmi, kdo tuto skutečnost zaregistrovali zcela nedvojznačně, byl na samém počátku sedmdesátých let Jean Baudrillard. Jeho studie o strukturách a mýtech konzumní společnosti věcně konstatuje rozpor mezi způsoby, jimiž je dosahováno

ekonomické a politické integrace, a principy řekněme morálními. „Z hlediska strategie je tomu prostě tak, že například vojenské výdaje jsou jistější, kontrolovatelnější a účinnější pro přežití systému než výdaje na vzdělání, výdaje na automobily jsou účinnější než výdaje na nemocnice, výdaje na barevnou televizi účinnější než výdaje na dětská hřiště“ /Baudrillard 1974:72/.

Baudrillard již plně reflektuje také ekologickou stránku věci. Masová výroba zboží pro uspokojení prakticky veškeré populace v nepřiměřeném rozsahu vede k ekologickým ztrátám, v jejichž důsledku se stávají nedostatkovými ty kvality přírodního prostředí, které dříve byly dostupné všem. Politika a ekonomika vyspělé společnosti je založena na instituci soukromého vlastnictví. Soukromé vlastnictví je předpokladem trhu a ten zase jedním z předpokladů demokracie. Historicky vzniklo právo na soukromé vlastnictví tehdy, když tohoto vlastnictví již nebylo dost pro všechny. Baudrillard si klade otázku, proč dnes ze stejných důvodů nevzniká stejně posvátné právo na čistý vzduch, na klid, na pitnou vodu, na prostor. Protože v důsledku legalizace takového práva by o ně mohli přijít i ti, kteří si mohou dopřát nedostatkových přírodních statků právě z pozice svého vlastnictví. Rovnost před standardním konzumentem tak jen zastírá nerovnost před zplodinami tohoto konzumu. Představa o integraci společnosti založená na rostoucím uspokojování konzumních aspirací se změnila v naivní pohádkový příběh: „Žil jednou v říši nedostatku jeden člověk. Po mnoha dobrodružstvích a dlouhém putování ekonomickou vědou dospěl do společnosti nadbytku. Oženil se s ní a měl spolu mnoho potřeb.“/Baudrillard 1974:93/.

Integrita moderní společnosti je podle Baudrillarda zajišťována diktátem výrobců, kteří kontrolují nejen výrobní aparáty, ale pomocí reklamy především poptávku spotřebitelů. Kontrolují nejen ceny, ale i to, co bude za určitou cenu požadováno. Individua se adaptují vzhledem k měnícím se potřebám trhu, konzument je ve svých choutkách manipulován s vědeckou exaktností. Jestliže podle Arona jsou lidé opracováni systémem ve svých rolích producentů, podle Baudrillarda jsou opracováni mnohem intenzivněji jakožto konzumenti. Společné u obou zůstává podřízení jednotlivců potřebám systému, podřízení realizované pod heslem rozvoje svobodné individuality. Samotná kritika tohoto systému se stala jen další konzumní záležitostí, zájemce si jí může dosyta dopřát omezován pouze svým vkusem. Vedlejším důsledkem výroby zboží se tak stala doprovodná velkovýroba šťastných, participujících a zaručeně dynamických konzumentů. Integrace skrze politiku a integrace skrze ekonomiku se v tomto bodě sbíhají a vzájemně se jistí. „Pokud na to někdo snad zapomene, laskavě mu připomenou, že nemá právo nebyt šťastným“ /Baudrillard 1974: 113/. Sociolog přirovnává systematickou drezúru konzumentů na ustavičnou nadměrnou spotřebu k tréninku venkovského obyvatelstva na práci v továrním průmyslu, jenž probíhal o sto let dříve. Výsledek je podobný, je jím integrace a kontrola populace podle nových potřeb společnosti.

Aron a Baudrillard zaujímají zvláštní pozici mezi sociologií padesátých a šedesátých let nadšenou zdánlivě dokonale sociálně integrovanou společností a mezi

sociologií posledních zhruba dvaceti let zaznamenávající se vzrůstajícími obavami zvětšující se trhliny, které se šíří pod povrchem navenek stále ještě solidní budovy společnosti. Přitom se oba sociologové, každý svým způsobem, hrozí ceny, kterou je nutno za společenskou integrovanost platit. Aron želí ideje rovnosti, která je obětována v zájmu výrobní, vojenské a jiné funkčnosti. Baudrillard lituje spíše ztracené svobody, která právě kvůli podpoře iluze rovnosti musela ustoupit konzumní manipulaci. Ani jeden z nich ovšem nepochybuje na přelomu šedesátých a sedmdesátých let o tom, že integrující síly společnosti jsou všemocné, s úspěchem pronikají do nejskrytějších částí sociální reality, jejich kontrole nelze nikde uniknout. Zdá se však, že oba dva právě integrační schopnosti moderní společnosti poněkud přecenili. Od poloviny sedmdesátých let se stále silněji projevuje ve francouzské sociologii jiný tón. Účinnost integračních mechanismů společnosti je zpochybňována. Nejprve v rovině politické, poté na úrovni ekonomiky.

Krise integrity v rovině politiky

V polovině sedmdesátých let vydává kolektiv autorů pod vedením Alaina Touraine knihu, v jejímž názvu již figuruje termín „krize“ /Touraine 1976/. Autoři se neztotožňují s optimistickým pohledem na společnost, jenž vznikl a byl živěn na základě extrapolace vybraných poválečných ukazatelů promítnutých až k mystickému roku 2000. Růst, jenž mají tyto ukazatele dokumentovat, je spíše bujením, které se zcela vymklo spod kontroly. Zbohatnutí „společnosti“, nepřinesla zrovnoprávnění znevýhodněným vrstvám. Demokratizace vzdělání až po univerzitní úrovni nepřinesla očekávané vyrovnání šancí. Žádná z forem sociální, kulturní a mocenské dominance se v důsledku ekonomického růstu nezmenšila, naopak dále rostou. Hrubý národní produkt, jenž se stal symbolem růstu, neobsahuje v sobě žádné kritérium sociální či kulturní. Nárůst konzumace alkoholu oceňuje na základě stejných jednotek jako vzrůst čtenářského zájmu o knihy, vzrůst zájmu o literární brak stejně jako vzrůst zájmu o hodnotnou literaturu.

Víra v pokrok, která byla dosavadním růstem neustále živena, je stejně optimistická jako agresivní. Je založena na přesvědčení, že „humanizace společnosti se rovná jejímu odpřirodění“ a že tedy sociální pokrok znamená vítězství „civilizovaných nad divochy, buržoazie nad prostým lidem, rozumu nad city, mužů nad ženami, dospělých nad dětmi“ /Touraine 1976:29/. Politika organizovaná po způsobu minulého století je praktickým výrazem tohoto přesvědčení a nedokáže porozumět signálům zřetelně dosvědčujícím jeho krátkozrakost a omezenost. Jestliže však politika ignoruje postupující proměny sociální reality, neumenšuje se tím význam a dosah těchto proměn, zmenšuje se pouze schopnost politiky analyzovat sociální dění a regulovat je.

Touraine se nechává inspirovat slavnou Crozierovou analýzou zablokované administrativy a popisuje mechanismy zablokované politiky. Problémy, jež živily

politické boje minulého století, se transformovaly. Nerovnost ze společnosti nezmizela, pouze se přeměnila z vertikální do horizontální podoby. Ubylo polaritní diskriminace, změnila se totiž v segregaci vyloučených.

Tak došlo k tomu, že staré formy politické mobilizace ztrácejí svoji účinnost. Byly totiž vytvořeny k řešení konfliktů, které již nehrozí, zůstávají bezmocné tvář v tvář novým a hrozivějším. Zeslábl význam konfliktů sváděných o kontrolu podmínek práce a jejich výsledků, které probíhaly přímo uvnitř organizací. Byl nahrazen četnými konflikty, jež staví proti sobě mohutné organizace a jejich sociální prostředí, aparát produkce na straně jedné a teritorium konzumu na druhé. Touraine se vrací k tématu H. Marcuseho, když líčí překérnost vzpoury vůči až příliš dobře fungujícím organizacím. Elity technokratů dokáží lépe než kdokoli jiný naplnit cíle dělnického hnutí minulosti: racionálně zorganizovat výrobní proces a omezit plýtvání i spekulaci, to vše ve jménu celospolečenských cílů.

Podle Touraina je zřejmé, že i v báječném světě vysoce efektivní společnosti by stále bylo zač bojovat. Ženy mohou odmítat být pouhým objektem konzumu a reprodukce, pracující se mohou bouřit proti odlišťující logice profitu, obyvatelé měst mohou protestovat proti bezohledné nadvládě automobilů, všichni pak mohou v odporu proti byrokratickým aparátům reklamovat své právo nebýt pojímáni jako pouhé věci či položky. Tradiční politické strany ani tradiční politické mechanismy jim však v tomto boji příliš nepomohou.

Na příkladu socialistického hnutí Touraine konkretizuje svá tvrzení o politice, která přestala být vodítkem pro kolektivní akci (Touraine 1980). Socialistické strany operují v prostoru, který již dávno není naplněn ideály ani problémy, kvůli nimž socialismus kdysi vznikl. Co může říci socialismus k otázce nukleárního odzbrojení, kontroly informací, genetické manipulace a podobně? Socialistické slogany dnes slouží jen stranickým aparátům, které se chtějí dostat k moci, tedy ovládnout zdroje kontrolované státem. Podobný osud potkal všechny velké ideologie minulého století. Zaostaly za problémy, které se nově vynořují. Jazyk, jehož tyto klasické politické ideologie využívají, říká publiku stále méně. Nedokáže utišit případný hněv veřejného mínění ani povzbudit nové naděje. „Politický diskurs se proměnil v balet fantomů. Socialismus, demokracie, sociální hnutí, rád bych věděl, co tahleta slova znamenají, (Touraine 1980:14). Mají posloužit kariérám mladých technokratů dychtivých nahradit v řídicích postech starou buržoazii. Politické ideologie, kterých je přitom užíváno, již nejsou schopny mobilizovat širší okruh lidí. Jejich jedinou funkcí zůstává více či méně dovedné zakrývání ambicí těch, kdo se jimi ve vzájemném soupeření ohánějí. Veškerá politika je přitom soustředěna kolem snahy získat a udržet podíl na státní moci, tedy právě na té moci, která zužuje prostor, v němž mohou manévrovat netradiční sociální aktéři reagující již nikoli na hesla minulého století, nýbrž na tíživou realitu přítomnosti.

Za matoucí fasádou neaktuálních hesel, prošlých zájmů a vyčpělých konfliktů se nedotčeně prohlubuje krize přítomnosti. „Jedním z podstatných aspektů této

krize je, že jsme naučeni participovat na životě společnosti pouze jako konzumenti. Přitom chování napodobující ty nejbohatší pouze posiluje existující sociální nerovnosti, povzbuzuje inflaci a zabraňuje činit dlouhodobá rozhodnutí, která by odpovídala potřebám kolektivního přežití, /Touraine 1980:89/. Naprostá fascinace přítomností spojená navíc s neschopností projektovat budoucnost je podle Touraina usvědčujícím rysem každého dekadentního chování.

Touraine reaguje na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let již na situaci v lecčems odlišnou od tří poválečných desetiletí. Masový a stále se rozšiřující konzum postupně přestává být brán jako důkaz úspěšnosti politické a ekonomické integrace. Nevede občany k tomu, aby se ztotožnili s politickými silami, které jim možnosti konzumu probojovaly a nyní garantují. Konzum se stává stále více všední nutností, návykem, bez něhož se nelze obejít, jenž je však stále méně schopen vyvolávat euforii. Jakmile je jednou masový konzum považován za nezadatelné právo, nezískává žádná politická síla či strana zvláštní přízeň voličů tím, že také ona toto právo deklaruje. Situace se oproti budovatelským padesátým letům mění. Zatímco úsilí o demokratizaci konzumu motivovalo a stmelovalo síly vystupující na sociální scéně, úsilí o jeho udržení již podobný sociálně tmelící účinek mít nemusí, takže Baudrillard může počátkem 80.let psát své úvahy o konci sociálna /Baudrillard 1982/.

Politické strany, které pod heslem prosperity učinily z masově dostupného konzumu hlavní osu svých volebních programů, dokáží stále méně vtahovat publikum voličů do svého soupeření. Avšak právě tak, jako si konzument musí neustále vybírat mezi novým zbožím aby výroba mohla běžet a přinášet výrobcům zisk, musí si volič vybírat mezi stranami, aby mohla být v pohybu politika a přinášela politikům moc. Záruky standardního konzumu již voliče do hry stran nepřitáhnou, záruky nadstandardního konzumu se však soudné strany zdráhají přislíbit a soudný volič by takový příslib snad ani nebral příliš vážně. Zde je zřejmě nutno hledat odpověď na otázku, proč politika i přes neustále opakované a zdůrazňované přísliby konzumní prosperity ponechává stále větší část voličů chladnou.

Alain Touraine hledá cesty, které by umožnily návrat aktéra na politickou scénu, a tak přispěly k opětné integraci společnosti v rovině politické /Touraine 1984/. Nová aktivizace politického dění však již příliš nepočítá s tradičními politickými stranami. Konstatuje se, že počátkem 80.let již neexistuje žádná dominantní reprezentace sociálního života. „Proletariát, buržoazie, národ působí nyní dojemem pouhých ideologických konstrukcí či spíše loutek ovládaných držiteli politické moci. Kritická sociologie odhalila násilí za zdáním řádu, represí za konsensem, iracionalitu za modernizací, soukromý zájem v základu obecných principů, /Touraine 1984:25/. Na tato odhalení odpověděly politické strany pouze hesly a frázemi, které vzrušovaly veřejnost naposledy před sto lety. I když politické strany nepřestávají hovořit jménem budoucnosti, budoucnost patří mnohem skromnějším hnutím, která si nečiní nárok řídit běh všech věcí, která požadují jen právo být sebou samými, distancují se od moci státu a jeho propagandy. Jejich cílem není připravit lepší život někdy v budoucnosti, chtějí

začít žít jinak hned teď. Politické strany jsou produktem doby, která usilovala o neustálý růst a pokrok. Politická hnutí jsou mnohem lépe než ony disponována pro dobu, která je charakterizována starostmi o udržení rovnováhy a o přežití.

Touraine je však skeptický ohledně šancí nových hnutí integrovat společnost způsobem, který by byl srovnatelný s poměry v nedávné minulosti. Nová hnutí nemají ve skutečnosti příliš prostoru pro svoji činnost. Rozvíjejí ji ve skulinkách, které jim ponechává jinak všudypřítomný aparát pro řízení společnosti na straně jedné a rostoucí pohlcení občanů svými osobními problémy na straně druhé. Taková situace je příznivá pro tvoření izolovaných protestních proudů, snad i pro přeměnu některých z nich v nátlakové skupiny. Aktuálně však nedává příliš mnoho nadějí pro vznik širších sociálních hnutí, která by se mohla soustředit kolem pevného množství zásadních problémů a která by dokázala mobilizovat významnější množství stoupců. Renesance veřejnosti v tomto smyslu je v nedohlednu, autonomní veřejný prostor se nepozorovaně vytrácí. „Tato sociální prázdnota je tím citelnější, že politická scéna je v principu obsazena stranami a koalicemi, které se staly reprezentanty skupin, idejí a projektů, jež náležejí minulosti stále více vzdálené. skepsi a omrzelost vzbuzuje zvláště to, že diskurs o sociálním životě nemá již hodnotu nástroje analýzy a dokonce i v zemích demokratických je považován za jazyk frázi,“/Touraine 1984:333/.

Krise integrity v rovině ekonomiky

Klasická politická ekonomie konce 19.století, na kterou navazuje právě tak marxismus jako dnešní neokonzervativismus, spatřovala v ekonomických vztazích nejmasivnější pojitko celé společenské konstrukce. Základní svorník sociální budovy, její základ /či základnu/ tvoří směna produktů lidské práce a vztahy na ní založené. Logika ekonomiky má /opět stejně v marxismu jako u neokonzervativců/ převahu nad logikou politiky či dokonce kultury. Odtud plyne, že socializace v oblasti práce a zaměstnání je brána jako mnohem významnější než jiné formy socializace, včetně zapojení do nejrůznějších asociací, do instituce sousedství či do solidarity v rámci přibuzenských vztahů. Nezaměstnaný je sociálně handicapován mnohem více než rozvedený. Sociální identita je budována v prvé řadě na úrovni profese a zaměstnání. Tomu je podřízen celý životní cyklus, takže například vzdělávání je zaměřeno v prvé řadě na profesní přípravu a na opačném konci důchodový věk je definován opět v rovině výkonu profese a nikoli třeba politicky. Růst ekonomiky byl až do nedávné minulosti spojován právě s růstem počtu pracovních příležitostí, v tomto smyslu byl privilegovaným nástrojem sociální integrace. Právě tento model ekonomické integrace prochází dnes hlubokou krizí, jejíž sociální a kulturní rozměry lze zatím jen stěží tušit /Perret, Roustang 1993/.

V minulém století, kdy o integračních funkcích ekonomiky nebylo pochyb, byl růst peněžního bohatství současně indikátorem či alespoň příslibem zlepšování úrovně života jednotlivců i schopností rozvoje společnosti jako celku. „Peněžní

bohatství je stále méně reprezentativní pro to, co podmiňuje kvalitu každodenního života. Živě to pociťujeme v souvislosti s degradací životního prostředí, s porušováním sociálního přediva ve velkoměstech i s problémy bezpečnosti, které s tím přímo souvisí“ /Roustang 1993:15/.

Klasická ekonomická teorie je v prvé řadě ochranou práv individuí, zdůvodňuje emancipaci individuí od přežlých struktur tradiční společnosti. Snad v obavě, aby nepůsobila asociálně, tvrdí tato teorie, že uspokojování zájmů jednotlivců je zároveň tím nejučinnějším způsobem, jak uspokojovat zájmy celku. Tato ideologie individualismu nemá odvahu přiznat, že v ní jde skutečně o potvrzení egoismu. Odvolává se na službu obecným zájmům jako kterékoliv kolektivistické učení.

Bez ohledu na to, do jaké míry může individuální prospěch reálně uspokojovat potřeby celku, je nutno upozornit na zásadní slabinu celé ideologie. Užitek individua je totiž poměřován pouze jeho hmotným prospěchem, předpokládá se, že nemateriální dobro bude následovat. Hmotný nadbytek však v nejvyspělejších zemích nedokázal vytvořit ani novou kvalitu sociálních vztahů, ani soudržnější rodinu, ani nedotčenější životní prostředí, nemluvě o větší bezpečnosti či dokonce o pocitu naplnění života. Přestože nesplnila očekávání 18.století, oblast ekonomiky se svojí ideou neustálého růstu diktuje i nadále své imperativy zbytku společnosti.

Perret a Roustang nejsou zapřísáhlými nepřáteli trhu. Uznávají politický význam a hodnotu tržní logiky. Vidí však nicméně nutnost omezit vládu trhu nad společností. Uznávají přitom, že existuje určitá vazba mezi tržní ekonomikou a politickými svobodami. Zároveň konstatují, že se nedaří integrovat sociálně čisté ekonomickými pokusy, ba co více, že se to daří stále méně uspokojivě.

Liberalismus stejně jako marxismus ztotožnil sociální bytost s producentem. Atmosféra budování průmyslové společnosti k tomu ostatně přímo vybízela. Vývoj samotné ekonomiky však nastolil situaci, kdy ekonomické konflikty již nejsou hnací silou sociálních hnutí ani nositeli politických utopií. Konec industriálního věku znamená, že průmyslová výroba již nestrukturuje sociální vztahy v té míře jako dříve. V nastupující „společnosti služeb“, jsou výrobní vztahy strukturovány sociálními normami, nekonzentrují se již v té míře jako dříve kolem zhotovování věcného zboží. To má určité důsledky pro rozložení sil sociální solidarity i pro rozložení sociálních antagonismů. Pokles solidarity má vazbu na přechod od kolektivní výroby zboží k individualizovanému poskytování služeb. Přesun sociálních polarit je přitom podmíněn tím, že růst významu nepřímé mzdy vede k situaci, kdy stále více lidí závisí na rozhodování veřejných instancí a méně na poměru sil mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem přímo v podniku.

V souvislosti s přechodem ekonomiky od pouhého působení na materiál do oblasti služeb, tedy vztahů mezi lidmi, dochází k proměně vztahů mezi ekonomikou a sociálním. Ekonomika již sociálně neintegruje skrze antagonistickou kooperaci protikladných sociálních tříd. Namísto toho vylučuje na samu periférii sociální ty, kdo jsou z hlediska ekonomiky služeb přebyteční. Konkrétně to znamená, že sektor služeb není schopen pojmout masu přebytečných vylučovanou

z tenčího se sektoru průmyslového při pokračujícím úbytku potřebnosti pracovní síly v sektoru primárním. Dnešní nezaměstnanost tak již není přechodným výsledkem dynamické nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce, jako byla dříve. Ve Francii od roku 1987 nevede obnovení ekonomického růstu k poklesu nezaměstnanosti ani ke zlepšení situace marginálních. Část populace v produktivním věku je trvale vypuzována na okraj systému produkce. Práce přestala v dostatečné míře sociálně integrovat. Objevila se otázka „zaměstnatelnosti“ člověka, otázka lidí, kteří se stávají z hlediska potřeb ekonomiky trvale přebytečnými. Protože však ekonomika v ničem neustoupila od své supremacie získané při přechodu k průmyslové společnosti, jeví se tito lidé přebytečnými také z hlediska společnosti. Tato situace zpětně zpochybňuje pilíře ideologie liberalismu. Z hlediska liberalismu totiž legitimita politického řádu předpokládá, že každý člen společnosti má šanci nalézt v této společnosti své místo právě díky své schopnosti být produktivně činný. Tyto schopnosti se mohou odvíjet buďto z vlastnictví kapitálu, anebo alespoň svých vlastních rukou, pile a úsilí. Nová forma nezaměstnanosti známá v posledních dvaceti letech, tento předpoklad vážně narušuje. Trvale přebyteční již nejsou považováni za potenciální producenty. Ekonomický růst jejich dlouhý zástup neumenšuje. Problém je tím ožehavější, čím je ekonomika vyspělejší, tedy čím větší podíl ekonomického výkonu se přesunul do oblasti služeb.

Podstatné je, že nové formy exkluze nejsou důsledkem poruch ekonomiky, ale naopak důsledkem její dynamiky. Ekonomický pokrok vyvolává stále více sociální nestability. Ekonomickému vývoji se nedaří posilovat sociální soudržnost, naopak štěpí společnost na kusy. Zaměstnání se stává nedostatkovým statkem a přitom nepřestává hrát dominantní úlohu jak při udržování osobní autonomie a pocitu vlastní identity, tak při zprostředkovávání sounáležitosti se společností. Ekonomika není ochotna významněji se podělit s jinými oblastmi o zajišťování těchto funkcí vitálních jak z hlediska politiků, tak vzhledem ke společnosti jako celku. Sama však tyto funkce plní čím dál hůře. Placená práce zůstává v moderní společnosti dominantním způsobem přístupu k osobní identitě a sociálnímu statusu. Na identitě a statusu jednotlivců závisí stupeň celkové sociální koheze. Pokud ekonomický růst nepřispívá k tvorbě nových placených míst, pak neposiluje sociální kohesi, ale ohrožuje ji. Pokračující expanze ekonomiky jde pak na úkor jiných forem regulace sociální. Člověk pak práci potřebuje k vnějšímu uznání bez ohledu na to, dává-li mu vnitřní uspokojení. A naopak, mimopracovní aktivity, jež by ho mnohdy uspokojily více, zůstávají v důsledku nadvlády ekonomiky nad společností sociálně nedoceny. Převládnutí ekonomiky učinilo z vědy, informací, politiky, z rodinného života, ba i z kultury a ze vzdělání pouhé nástroje. Ekonomický růst se zato proměnil z pouhého nástroje v účel sám o sobě. „Dnes je stále těžší a těžší připustit, že růst ekonomiky upevňuje sociální infrastrukturu společnosti, že je faktorem rozvoje kultury a že přispívá ke zlepšování vztahů mezi lidmi. Mnohé signály nasvědčují, že ekonomický rozvoj se proměnil v účel sám o sobě, ocitl se bez vztahu k jakékoli sociální finalitě.“ /Roustang 1993:172/.

Selhání ekonomických mechanismů sociální integrace nezůstává bez důsledků pro možnosti integrace prostřednictvím politiky. Nárůst marginálních vede politiku do slepé uličky. Nelze pochopitelně předpokládat, že ti, kdo jsou vylučováni ze sféry práce, budou participovat v oblasti politiky. Namísto opozice mezi prací a levicí, která odpovídala zájmovému antagonismu industriální společnosti, se vsunuje stále se prohlubující propast mezi těmi, kteří „žijí tak, jak se má“, a těmi, kteří jsou ze řádného života vyloučeni jako přebyteční.

Také Perret a Roustang reflektují klíčovou úlohu konsumu v průsečíku ekonomických a politických mechanismů sociální integrace. Nepřipisují mu však všemocnost jako sociologové let šedesátých. Je stále obtížnější aktivizovat touhy konzumentů. Strategie nabídky, tato tvůrkyně poptávky, má stále obtížnější úlohu. Souvisí to s tím, že konzum překročil optimální úroveň. Zpočátku podporoval emancipaci individuí od vazeb kolektivních a od tlaků přírody. Po překročení určitého prahu už delší růst konzumu autonomii individuí nezvyšuje. Zato snižuje kvalitu prostředí a nepřispívá k růstu kvality sociálních vztahů. Konsum spotřebovávající dostupné zdroje vede časem k tomu, že za dříve dostupné statky přírody je třeba začít platit. I když tím ekonomické bohatství zdánlivě roste, reálný blahobyt klesá. Noční můrou všech technokratů je představa, že by konsumenté zvolili dobrovolně střídmost. Autoři se domnívají, že šílenství konzumních výdajů charakteristické pro Francii osmdesátých let postupně opadá. Vyslovují domněnku, že stále více lidí si začíná uvědomovat, že výrobci je mají za hlupáky a začínají tušit, že samotný konzum nečiní šťastným. Odtud jejich závěr „: Jestliže chceme, aby společnost přestala být přívěskem ekonomiky, je třeba v prvé řadě objasnit antropologické kořeny konzumního šílenství a podrobit kritice utilitaristickou rétoriku ekonomické vědy“ /Perret, Roustang 1993:194/.

Alternativy

Na první pohled by se mohlo zdát, že situace, kdy selhávají jak politické, tak také ekonomické mechanismy posilování soudržnosti společnosti, připouští pouze dvě řešení. Buďto dojde k posílení mechanismů integrace politické, což znamená v první řadě posílení státní moci a jejich zásahů do života společnosti, anebo budou posíleny mechanismy ekonomické, což implikuje rozsáhlou privatizaci a posílení volné ruky trhu. Podle Pierra Rosanvallon /Rosanvallon 1988/ je obojí řešení stejně neblahé.

Řešení spočívající v posílení státního direktivismu by jen posílilo všechny neduhy, na něž již delší dobu strádá stát blahobytu. Liberální scénář favorizující tržní řešení je proveditelný pouze při cynickém rozhodnutí ustavit sociální koalici na úkor nejvíce deprivované části společnosti. Podle Rosanvallon není dilema nacionalizace versus privatizace žádným řešením. Obě varianty totiž vycházejí z předpokladu, že sociální vývoj dosáhl svého konce. Podle stoupenců prvního řešení je třeba již jen vylepšovat stát a posilovat účinnost jeho zásahů, přívrženci

řešení tržního hledají návrat k liberální rovnováze která ve skutečnosti nikdy neexistovala. Obě dvě navrhovaná řešení nejsou než recepty na sociální stagnaci a paralýzu.

Toto falešné dilema je dědictvím minulosti. Byl to především expandující stát novověku, kdo osvobodil individua z jejich tradičních závislostí a rozvinul atomizaci společnosti do její moderní podoby. Svým aktivním bojem proti ekonomice uzavřené v rámci domácností a svou podporou obchodu připravuje moderní stát nástup trhu. Moderní státní moc je právě tak zainteresována na atomizaci společnosti /z policejních důvodů/ jako na rozvoji tržní směny /z důvodů fiskálních/. Stát a trh mohou vystupovat jako protiklady, vzhledem ke společnosti však mají společné to, že preferují autonomní, atomizované individuum zbavené pout ale také opor tradiční společnosti a donucené udržovat styky s druhými individui podle pravidel tržní kalkulace a pod dohledem státních orgánů, především orgánů daňových.

Liberálové, uvádí Rosanvallon, již po sto let kritizují expanzi státu blahobytu, aniž by byli schopni ji zastavit. Administrativa státu zatím bez ustání roste. Příčinu tohoto paradoxního jevu spatřuje Rosanvallon v neschopnosti kritiků státu blahobytu zamyslet se hlouběji nad sociálními mechanismy, které vedou k požadavkům na státní intervenci do sociální sféry. Spokojují se psychologizováním, když uvádějí strach lidí z vlastní zodpovědnosti, či účelovými odkazy na historii, například když vzpomínají dědictví francouzského Jakobinismu. Ve skutečnosti je růst státního intervencionismu jen druhou stranou rozvoje individualismu. Liberální individualismus a administrativní stát jdou ruku v ruce. „Zrod individualismu a zrod moderního státu vychází ze stejných kořenů. Jedno nemůže existovat bez druhého. Stát umožňuje individuu existovat jako subjekt tím, že hájí jeho práva, bez individuí jako nositelů svých práv by stát neměl co hájit, bez ochrany ze strany státu by individua nemohla realizovat svá práva“ /Rosanvallon. 1981:21/.

Z nerozpoznaných kořenů dvojjednosti státní moci a individualismu vyrůstají schémata, která dnes spolehlivě blokují jak liberální, tak socialistické myšlení. V diskusi mezi oběma soupeřícími směry vykristalizovaly dvě mylné rovnice, o jejichž pravdivosti ani jeden z obou táborů nepochybuje.

Podle první z nich:

veřejně organizovaná služba=státní kontrola=nezisková činnost= sociální rovnost.

Druhá z rovnic praví:

soukromě poskytovaná služba=trh=zisková činnost=sociální nerovnost.

Podle Rosanvallona je třeba vyjít z těchto schémat a zkombinovat uvedené položky jiným způsobem, a to tak, aby se propojily jejich kladné stránky tedy socializace, decentralizace a autonomizace. Toho lze dosáhnout jedině radikální proměnou charakteru veřejných služeb. Je nutno zmenšit míru jejich byrokratizace, decentralizovat je a přiblížit jejich uživatelům přímo na úrovni

lokálních skupin a komunit. A konečně, je třeba zvýšit jejich nezávislost na státu, tedy převést je do rukou místních skupin, asociací, nadací apod. Podle Rosanvallona by naznačené změny měly vést minimálně ke třem významným důsledkům /Rosanvallon 1981:114–136/.

1. Došlo by k redukci poptávky vůči státu.

V dnešní situaci mohou atomizovaní jednotlivci uspokojovat své potřeby buď tržně, anebo mohou vyžadovat od státu pomoc. Existuje přitom jen minimum alternativního prostoru pro uspokojování jejich potřeb odlišnými cestami. Mechanismy trhu a celé tržní pojetí distributivní spravedlnosti /každému podle solventnosti jeho poptávky/ automaticky vede u tržně méně zdatných vrstev k neustálému růstu jejich poptávky vůči státu. Krátkozrakost liberalismu zde spočívá v tom, že jeho odkaz na individualismus vede ve svých důsledcích k posílení státu, který se stává poslední oporou příliš izolovaných individuí. Stát, který se dostává do pozice garanta sociální solidarity, ovšem při pokročilé individualizaci veřejnosti zajišťuje potřebnou solidaritu s neúměrně vysokými náklady. Krize státu blahobytu je dána tím, že státní moc již není schopna kompenzovat pokročilou sociální fragmentaci. Hypersocializace shora je neschopna vyrovnat se s požadavky vyvolanými desocialisací zdola. Stát blahobytu se stal příliš drahou kompenzací úbytku sociální integrity vyvolaného faktory tržními i politickými.

Požadavky na sociální intervenci tedy nejsou výmyslem rozmazlených národních mas. Jsou důsledkem dnešní podoby sociální. Jestliže je sociálně tvořeno jen síť nezávislých a izolovaných individuí, stává se zabezpečování jejich potřeb státem neúměrně nákladné. Alternativu k politice státu blahobytu je tedy nutno hledat v oblasti sociální a nikoli v oblasti čisté tržní ekonomiky. „Jde o to vytvořit hutnější občanskou společnost a rozvinout nový prostor pro sociální směnu a solidaritu, který by spočíval přímo ve společnosti, nikoli v trhu či státu“ /Rosanvallon 1981:114/. Je tedy třeba oživit sousedství, síť vzájemné pomoci, reciprokou výpomoc. Je třeba je vymanit s oblasti černé ekonomiky, kam byly vytlačeny daňovými nároky státu, a vyvinout pro ně adekvátní právní normy. Je třeba legalizovat snahu skupin poskytovat „veřejné služby“, samy sobě bez ohledu na fiskální zájmy státu. Takové „samoobslužné skupiny“, je zapotřebí naopak daňově zvýhodňovat, neboť ubírají státu část jeho starostí. Pokud podstatně nepřibude všech forem této komunitní svépomoci, budeme všichni platit stále více za služby státu, které budou stále méně a méně účinné.

2. Dekompozice veřejných služeb by vedla k oživení vzájemné podpory a k její humanizaci.

Monopol na poskytování sociální podpory převzal stát blahobytu. Vykonává ji formálně a abstraktně skrze svoji byrokracii. Splétá nákladné sociální síť, které produkují solidaritu velice nehospodárným a pro adresáty často ponižujícím způsobem. Jediný důvod, proč naše společnost ještě funguje, konstatuje Rosanvallon, je, že to není společnost zcela atomizovaná. Bez sítě rodinné solidarity a bez podzemní ekonomiky, která dokáže vyrovnávat výkyvy a šoky ekonomiky oficiální, by požadavky na státní intervenci byly ještě mnohem větší.

Právě tyto sítě je třeba rozšiřovat jako alternativu ke státu blahobytu. Zvýšení volného času nepochybně povede k jejich dalšímu rozvoji. Autor se nedomnívá, že by renesance autentické solidarity vyžadovala návrat k legendárním pospolitostem. Oživení solidarity přímo v lůně společnosti předpokládá spíše vytvoření velkého množství prchavých asociací s dočasnou dobou trvání a omezenými nároky na své členy.

3. Zvýšila by se sociální viditelnost.

Společnost blahobytu propůjčila vztahům solidarity nepřirozenou zvěčněnou podobu vztahů mezi potřebnými jednotlivci a blahosklonným „systémem“. Sociální viditelnost je v těchto podmínkách extrémně nízká. Vše probíhá jakoby v mlze, jednotlivec ví právě tak málo kam odcházejí prostředky, jež formou daní odevzdal, jako odkud přicházejí prostředky, jež formou nejrůznějších sociálních dávek získává. Výsledkem je všeobecná nezodpovědnost. Také zde by bylo řešením pomáhat si navzájem místo toho, abychom se spoléhali na vzdálený a přetížený stát. Zvýšit sociální viditelnost předpokládá decentralizovat a na lokální kolektivity přenést jisté prerogativy státu. Tento úkol zahrnuje právě tak reformu ve vztahu centrálních a místních financí jako deetatizaci sdělovacích prostředků a přenesení rozhodování o místních kolektivitách přímo na ně samotné. Decentralizace rozhodování na co možná nejnižší úrovni by byla účinným lékem na nevýhody obsažené v principu delegování moci. Delegování moci v pyramidě zastupitelských systémů vede k tomu, že na každém ze stupňů kaskády se část předávané moci ztratí. Tato „entropie demokracie“, degraduje demokratickou energii do podoby jen obtížně využitelné pro zvyšování blaha těch, kteří zůstávají formálně zdrojem demokratické moci. Zprůhlednění společnosti v tomto směru znamená rozvoj občanského přediva asociací soustředěných na řešení zcela konkrétních problémů pracovišť, sídlišť a lokalit. Decentralizace, i když není samospasitelná, je přesto vcelku spolehlivým způsobem, jak nepřekročit tenký práh, jenž odděluje rozhodování o něčem od rozhodování za někoho jiného.

Závěry

Vážné a nadále se rozšiřující trhliny přediva sociální soudržnosti vedou řadu francouzských sociologů ke zpochybnění obou ústředních mechanismů její reprodukce. V rovině politické se poruchy projevují neschopností politických stran vzbudit trvalejší zájem větších částí populace o průběh svého regularizovaného soupeření. Celé skupiny obyvatelstva tak vypadávají ze hry politických sil, projevují nezájem o dramatizované rituály soupeření o podíl na státní moci. Tendence vývoje v této oblasti vedou Touraina k přesvědčení, že stát postupně přichází o své občany.

V rovině ekonomiky pozorujeme nikoli nepodobné dění. Celé sektory obyvatelstva vypadávají dlouhodobě ze světa práce, stávají se ekonomicky nepotřebným přívěskem bohaté společnosti. Nezájem lidí o politiku je kom-

binován s nezájmem ekonomiky o lidi. Výsledkem jsou nové formy marginality na straně jedné a zpochybnění představ o šancích pro všechny na straně druhé. Příčina tohoto stavu je spatřována v kolonizování celé společnosti ekonomikou a dále v nerespektování lidských dimenzí zbytnělou politikou. Stát a trh ve vzájemném soupeření zbavují oblast sociální její autonomie a redukují ji v prvním případě na objekt administrativního poručnickování, v případě druhém na lehce opracovatelnou spotřebitelskou masu. V této situaci může přijít impuls k obnovení sociální soudržnosti již jedině ze společnosti samé. Jde o oživení netradičních forem sociálních hnutí, o renesanci napůl odumřelých forem sociální solidarity, o rozvoj státem nekontrolovaných a trhem nezprostředkovaných forem směny a kooperace. „Musíme vrátit ekonomice její místo které je sice velké, ale přesto nepokrývá veškerý sociální život. Nelze redukovat veškerou lidskou energii a aktivitu na práci, celou sféru ekonomiky na produkci a veškeré statky a služby na zboží.„/Rosanvallon:1976, 162/.

Literatura:

- Aron R.: *Les désillusions du progres*. Gallimard, Paris 1968.
 Baudrillard J.: *A l'Ombre des majorités silencieuses ou la fin du social*. Denoel, Paris 1982.
 Baudrillard J.: *La société de consommation, ses mythes, ses structures*. Gallimard, Paris 1974.
 Boudon R.: *Effets pervers et ordre social*. P.U.F., Paris 1977.
 Perret B., Roustang G.: *L'Economie contre la société*. Seuil, Paris 1993.
 Rosanvallon P.: *La crise de l'Etat-providence*. Seuil, Paris 1981.
 Rosanvallon P.: *L'age de l'autogestion*. Seuil, Paris 1976.
 Rosanvallon P.: *Le capitalisme utopique. Critique de l'idéologie économique*. Seuil Paris 1979.
 Touraine A.: *Au-delà de la crise*. Seuil, Paris 1976.
 Touraine A.: *L'Après socialisme*. Grasset, Paris 1980.
 Touraine A.: *Le retour de l'acteur*. Fayard, Paris 1984.